

HOOFSTUK 4

SAMEVATTING EN EVALUERING VAN VAN OSTAIJEN SE EKSPRESSIONISTIESE POËTIKA

Terugskouend is daar in hierdie studie gepoog om die kern van Van Ostaijen se ekspressionistiese poëтика saam te vat.

Dit blyk uit die doelstelling (kyk p.1 - 2) dat daar ten minste vier belangrike aspekte ter sprake is, naamlik die ekspressionisme (romantiese en organiese); die poëtikale (wat die romanties-ekspressionistiese poëtiese en organies-ekspressionistiese poëтика insluit); die invloed (verseksterne uitgangspunte) van sekere beeldende kunstenaars (die verwantskap tussen beeldende kuns en digkuns, deur Van Ostaijen omskryf as die dubbele perspektief) en die invloed van die literêre (gedig of kunstenaar).

Van Ostaijen se ekspressionistiese poëтика asook die invloede van die beeldende kuns en die digkuns is binne tydskonteks ontleed aangesien die ekspressionisme as literêre en kunsbeweging tydsgebonden (1901 - 1918) is.

Omdat Van Ostaijen se ekspressionistiese poëtiese in 'n ekspressionistiese tydskonteks ontsluit word, kry ons te doen met 'n verseksterne ontsluiting (sien p.3). Aangevul met 'n versinterne ontsluiting dra die verseksterne in hierdie verhandeling by tot 'n kritiese evaluering van die digter se ekspressionistiese digkuns.

Die kritiese evaluering van Van Ostaijen se ekspressionistiese poëтика is geskryf vanuit 'n tweeledige benadering: dié van uiterlikheid en innerlikheid. Die tweeledigheid is inherent in die titel "Die ekspressionistiese poëтика van Paul van Ostaijen". Eers na bespreking en ontleding het die tweeledigheid na vore gekom.

Die onderskeie aspekte van dié tweeledige benadering soos dit in die studie toegepas is, word kortlik saamgevat:

- a) In hierdie studie is daar, evaluerend beskou, deurgedring tot

die kern van die tweeledige begrip van uiterlikheid/innerlikheid deur verwysing na die romanties-ekspressionistiese poëtiek/organi= nies-ekspressionistiese poëtika (sien Hoofstuk een). Poëtiek be= hels 'n beskrywing van 'n histories-gevoelsmatige estetika wat be= trekking het op die eerste van twee bespreekte tipes ekspressionis= mes (die romantiese, humanitaire of ekstensiewe ekspressionisme). Poëtika daarenteen is 'n voorskriftelike, "sensibiele" teorie van die digkuns, wat betrekking het op die tweede geëvalueerde tipe ekspressionisme (die organiese, klassieke of intensieve ekspres= sionisme). (Sien Hoofstuk een.) (Die term poëtika impliseer poëtiek en word ook deurgaans as algemene beskrywing - ekspression= nistiese poëtika - gebruik.)

b) Naas die tweeledigheid van die begrip poëtiek/poëtika kan die ekspressionisme self vanuit 'n tweeledige benadering beskou word: die romantiese (ekstensieve of humanitaire) ekspressionisme wat die dinamiese tegniek en wêreldhervorming beklemtoon en die organiese (intensieve of klassieke) ekspressionisme wat ideoplastiese, outo= nome kunswerke beklemtoon (sien Hoofstuk twee).

c) Die twee tipes ekspressionisme (mensgerigte en vormgerigte) moet volgens Van Ostaijen - en hier geld sy eie toepassing van die term "dubbele perspektief" (sien p.24) - tesame vanuit twee perspektiewe beskou word: perspektiewe wat dit enersyds as 'n skilderkunstige moontlikheid en andersyds as 'n liriese moontlik= heid benader. (As liriese voorlopers van die twee tipes eks= pressionisme, noem Van Ostaijen Whitman en Gezelle. Skilder= kunstige voorlopers van die twee tipes ekspressionisme is Van Gogh en Kandinsky.)

Die "dubbele perspektief" van die digkuns/beeldende kuns veroor= saak veral in die romanties-ekspressionistiese poëtiek (deur middel van versksterne en versinterne ontleding) 'n verheldering van Van Ostaijen se romanties-ekspressionistiese digkuns.

Die gedagte van die parallelisme van die twee ekspressionistiese kunsoorte het sy oorsprong in die tydges van die ekspresso=

nisme: sieledrang in die geval van die romantiese ekspressionisme en innerlike noodwendigheid in die geval van die organiese ekspressionisme. (Eintlik is die parallelle opvatting 'n uitvloeisel van die vooropgestelde doel, en begrensde funksie van die tydsgees van die ekspressionisme in die veruiterliking van innerlike noodwendigheid deur middel van alle kulturele aspekte van die lewe, hetsy beeldende kuns, letterkunde, drama, ensovoorts.) Dit is inderdaad so dat Van Ostaijen die gedagte aan die Duitse ekspressioniste ontleen het (sien p.24).

Maar dit is ook so dat Van Ostaijen se gebruik van die dubbele perspektief baie oorspronklik is (veral in die romantiese ekspressionisme), soos onder andere aangetoon deur die gedig "Vincent van Gogh" en die poëma "Merkwaardige Aanval". (Hy gebruik die invloed van die beeldende kuns versintern - programmaties en tegnies - baie suksesvol.)

In sy poëtika pas Van Ostaijen 'n "ontleningstegniek" toe wat meer vereis as 'n blote oordrag of aanpassing van terme van die beeldende kuns. In die afdeling oor Van Gogh (sien p.37) en Kandinsky (sien p.89) verwerk hy die verseksterne invloed in sy digkuns en dit is voldoende bewys van sy suksesvolle gebruik van die dubbele perspektief.

(Hy gebruik sy gedig "Vincent van Gogh" om sy eie romanties ekspressionistiese gevoelsestetika aan te kondig en met die brieweestetika van Van Gogh te vergelyk en kom tot sy eie betrokke kustenaarsvisie van die romantiese ekspressionisme. In sy poëma "Merkwaardige Aanval", wat verteenwoordigend is van die organiese ekspressionistiese liriek, gebruik hy die teorie van kleur en vorm van Kandinsky. Hy pas die teorieë toe op die poëma "Merkwaardige Aanval" in dié mate dat die poëma beskryf kan word as 'n abstrakte prent in woorde: die digter is ondergeskik aan die elemente (woorde) in die digkunswerk.)

Soos in die voorafgaande hoofstukke aangedui, wil dit voorkom asof Van Ostaijen veel eerder in sy romanties-ekspressionistiese (beskrywend-estetiese) tydperk van die dubbele perspektief gebruik maak (soos in die geval van Van Gogh) terwyl hy in die organiese

ekspressionisme die klem eerder laat val op literêre invloede (soos in die geval van Gezelle, "Der Sturm" en E.A. Poe).

Kandinsky is maar 'n enkele voorbeeld van 'n beeldende kunstenaar wat Van Ostaijen in die fase van die organiese ekspressionisme beïnvloed het. (In die romantiese-ekspressionisme kan tien of meer voorbeelde genoem word.)

d) In sy poëтика self pas Van Ostaijen 'n tweeledige benaderingswyse toe wanneer hy sy digterlike ontsluitingsmetode bespreek: hy laat die klem val op die ewewigtige gebruik van sowel die fisioplastiese (uiterlike vormtaalelemente) en die ideoplastiese (innerlike vormtaalelemente). Die twee aspekte wat Van Ostaijen bespreek, word in dié verhandeling met die woorde versekstern (uiterlik) en versintern (innerlik) vervang. Eintlik gebruik Van Ostaijen 'n saamgestelde digterlike ontsluitingsmetode waarin daar sprake is van 'n tweeledige benadering: om verder lig te werp op 'n digterlike metode, word nie net verseksterne uitgangspunte (geskrifte oor die kuns en invloede deur ander kunstenaars) gebruik nie, maar ook versinterne uitgangspunte (ontleding van tegniese aspekte en programmagedigte).

e) Terselfdertyd is dit so dat daar ook 'n tweeledigheid is ten opsigte van Van Ostaijen se poëтика en digkuns: dit wat hy uiterlik (versekstern) in sy poëтика sê, skep hy innerlik (versintern) in sy gedigte (sien Hoofstuk drie).

Dit blyk uit dié bespreking van Van Ostaijen se ekspressionistiese poëtiese dat hy as ekspressionistiese digter bewus was van sy digterlike bestemming.

Eers voel hy deel van die gevoelsestetika van die romantiese ekspressionisme en streef daarna om aan al sy geskrifte 'n humanitaire inhoud te gee (soos aangetoon met "Expressionisme in Vlaanderen", "Vincent van Gogh" en Het Sienjaal").

Daarna verwerp hy die romantiese-ekspressionisme ten gunste van die organiese ekspressionisme (hier word verwys na sy

opstelle "Proeven van parallellellen", "Gebruiksaanwijzing der lyriek", "Onze grote voorganger" en "Un débat littéraire", asook sy gedigte "Merkwaardige Aanval" en "Melopee".) Hy skep sy eie voorskriftelike organies-ekspressionistiese poëtika vir die skryf van die "bewust-opgeboude" gedig "Melopee". Van Ostaijen was ook bewus van die plek wat hy binne sy tyd en sy land ingeneem het: hy was die organies-ekspressionistiese digter wat die tradisie van die suiwer Vlaamse woord van Gezelle (die "onbewust-geïnspireerde") gebruik het in sy strewe na die abstrakte woordkunswerk.

Soos in Hoofstuk 1 (sien p.7) gemeld is, kan enige digter in sy poëtika, al is hy hoe bewus van sy digterlike bestemming, uiteindelik net 'n suksesvolle poëtika skryf as hy in sy digkuns getrou is aan sy poëtika.

Die waarde van die doel en funksie van Van Ostaijen se ekspressionistiese poëtika, soos in die poetikale geskrifte beskryf en uitengesit, is enersyds gesetel in die mate waarin sy digkuns in sy poëtika teruggevind word, en andersyds in die mate waarin sy poëtika in sy digkuns teruggevind word.

Hierdie parallelisme van poetika/digkuns lê gelyktydige innerlikheid en uiterlikheid van Van Ostaijen se ekspressionistiese oeuvre ten grondslag: dit wat hy uiterlik - versekstern - in sy poëtieker/poëtika sê, skep hy innerlik - versintern - deur middel van sy tegniek in die digkuns.

Die waardebepaling van T.S. Eliot (kyk p.7) se digterlike poëtika is van toepassing op Van Ostaijen. Sy ekspressionistiese gedigte soos "Vincent van Gogh", "Het Sienjaal", "Guido Gezelle", "Merkwaardige Aanval" en "Melopee" lewer bewys dat dit wat hy in sy poëtika skryf betekenisvol is, juis omdat dit op sy digkuns van toepassing is.

Dat Van Ostaijen dit bereik wat volgens Eliot as kriteria geld vir 'n suksesvolle poëtika, het in die voorafgaande studie aan die lig gekom:

Van Ostaijen verduidelik (beskryf in) sy romanties-ekspressionistiese poëtiek, rasionaliseer (sit uiteen) in sy organies-ekspressionistiese poëtika, en berei deur sy organies-ekspressionistiese poëtika die weg vir 'n andersoortige digkuns (Van Ostaijen was van plan om 'n nuwe digbundel "Het eerste boek van Schmoll" saam te stel. Sy dood het dit verhoed.) Hy verdedig sy organies-ekspressionistiese poëtika deur sy romanties-ekspressionistiese poëtiek te verwerp, en hy baan in sy poëtikale geskrifte die weg vir die skep van 'n eie Vlaamse digterlike tradisie.

Van Ostaijen skryf oor die digterskap en kunstenaarskap van ander romanties- en organies-ekspressionistiese digters, en dit wat hy bespreek, is verwant aan dit wat hy self skryf. (Hy pas dus sy teorie toe op sy digkuns.)

Myns insiens kan 'n mens sê dat Van Ostaijen se skrywe oor die digkuns as geldige beginsels vir enige digkuns geld omdat sy uitsprake (oor die digkuns) nagegaan kan word deur na sy eie gedigte te verwys.

Per slot van sake was Van Ostaijen dus 'n digter wat kon skryf oor die digkuns, en kon deurdring tot die kern van dit wat vir hom as digter beskrywend was, naamlik digkuns as woordkuns. Hy (1956 : 300) skryf in "Nogmaals Poëzie" (1926): "Poëzie=woordkuns ... Zij is eenvoudig een in het metafysische geankerd spel met woorden".

5. SUMMARY: THE EXPRESSIONIST POETICS OF PAUL VAN OSTAIJEN
WITH REFERENCE TO THE INFLUENCE OF SPECIFIC FINE
ARTISTS AND POETS

Van Ostaijen as a poet, is noted for his highly skilled play with words. Out of this play he creates poems which he refers to as works of art consisting of words. In an analysis of his expressionist poetics sight must never be lost of Van Ostaijen as the master of the word. The evidence of his ability with words, is apparent not only in his poetry, but in his poetics as well.

Van Ostaijen's expressionist poetics is consistent with the theories of contemporary German and Dutch expressionists in the period 1911 - 1918. Van Ostaijen's poetics are discussed within the context of this period by means of a comparison to certain expressionist artists and poets.

His expressionist poetics deals with his theory of expressionist poetry, and with the influences both in his poetics and poetry of the fine artists Van Gogh and Kandinsky, and the poets Whitman, Gezelle, and Poe. The influence of the two painters on his poetry and poetics is discussed as the "parallel perspective" while the influence of Whitman, Gezelle and Poe is discussed as the literary perspective. This dual perspective is apparent not only in the description of influences on his work. This study of Van Ostaijen's expressionist poetics is written with a dichotomous objective in mind: that of an extensive and intensive approach.

The nature of expressionist art itself reflects two qualities: the external of physioplastic, described as the external analysis of verse, and the internal, ideoplastic or the internal analysis of verse. The major tenet in any expressionist work of art, in fine art or poetry, is that it should have meaning - soul, or "inner necessity".

In expressionist art (in fine art and poetry) are two opposing yet related movements: one tending towards the figurative (or exten-

ive) - the romantic expressionism, and the other towards the abstract (or intensive) - the organic expressionism. (Although expressionist fine artists and their influence on Van Ostaijen's poetry is discussed, the emphasis is primarily on the expressionist literary work of art - the poem).

Related to the two opposing movements in expressionist art is the apparent dichotomy in the term poetics (referred to in English only as poetics). It is referred to in this study as "poëтика" and "poëtiek". "Poëтика", relevant to the organic expressionism, refers to the prescriptive theory of a work of literary art, while "poëtiek" applied to the romantic expressionism refers to the descriptive aesthetics of a work of literary art. (When writing expressionist poetics, in general, "poëтика" is the blanket term used).

Van Ostaijen uses this aesthetic and theory in different ways; which can be shown in the poems, artists and poets selected for analysis and comparison.

Van Ostaijen's poem "Vincent van Gogh" when compared to the aesthetic letters of the artist Vincent van Gogh, proves beyond doubt that Van Ostaijen makes use of Van Gogh's aesthetics, so as to progress in his artistic vision as a romantic expressionist.

In the analysis of his prose poem "Merkwaardige Aanval" he applies Kandinsky's theories of colour, form and inner necessity so that he creates a new kind of poem, akin to an abstract painting in words.

The influences of Whitman, Gezelle and Poe are explained by the use of a specific method: external aspects of verse, internal aspects and a poem are discussed. (The description of the influence of Poe is at the same time slightly different, because of his assumed relationship to Van Ostaijen's prescriptive poetics in the creation of his "pure-thematic" poem "Melopee".)

Expressionism (successful expressionism, that is) in poetry is characterized by "inner necessity". In consequence, Van Ostaijen's

expressionism can be expected to possess this indefinable expressive quality: what is described as the urge of the soul in Van Gogh's comparison, becomes the "Inner Necessity" in the discussion on the influence of Kandinsky. One of the prime similarities between the work of Whitman and Van Ostaijen is termed "the expression of soul". Van Ostaijen refers to Gezelle's poetry as metaphysical and finally he constructs the most "inner" of all his poetry himself - out of his inward necessity he creates the abstract construction of "Melopee". Van Ostaijen's expressionist poetry, and especially the works reflected, in general exude inner necessity.

But, most important, it is Van Ostaijen's ability with words in both his poetry and poetics which makes his expressionist poetry and its inner necessity possible. This selection of his expressionist oeuvre prove that he really is "the word-artist" he so strives to be.

6. BIBLIOGRAFIE

6.1 Tekste van Van Ostaijen

VAN OSTAIJEN, P. 1952a. Verzameld Werk: Poëzie I: Music-Hall, Het Sienjaal, De Feesten van Angst en Pijn. Antwerpen: De Sikkell. 288p.

VAN OSTAIJEN, P. 1952b. Verzameld Werk: Poëzie II: Bezette Stad, Nagelaten Gedichten. Antwerpen: De Sikkell. 276p.

VAN OSTAIJEN, P. 1954. Verzameld Werk: Proza I: Grotesken en ander proza. Antwerpen: De Sikkell. 419p.

VAN OSTAIJEN, P. 1956. Verzameld Werk: Proza II: Kritieken en Essays. Antwerpen: De Sikkell. 398p.

6.2 Geraadpleegde Bronnen

ALLEN, G.W. & DAVIS, C.T., ed. 1959. Walt Whitman's poems. London: John Calder. 280p.

BEEKMAN, E.M. 1970. Homeopathy of the absurd: The grotesque in Paul van Ostaijen's creative prose. The Hague: Martinus Nijhoff. 180p.

BERGONZI, B., ed. 1970. The twentieth century. London: Sphere Books. Vol. 7.

BORGERS, G. 1971a. Paul van Ostaijen: Een documentatie I. Den Haag: Bert Bakker. 2 dle.

BORGERS, G. 1971b. Paul van Ostaijen: Een documentatie 2. Den Haag: Bert Bakker. 2 dle.

BORGERS, G. 1975. Kroniek van Paul van Ostaijen (1896 - 1928). Brugge: Orion. 154p.

BRADBURY, M. & MCFARLANE, J., ed(s). 1976. Modernism: 1890 - 1930. Harmondsworth: Penguin. 683p.

BROOKS, C. 1960. The well-wrought urn. London: Dennis Dobson. 270p.

BRUNS, G.L. 1974. Modern poetry and the idea of language. New Haven: Yale University Press. 300p.

BUDDINGH, C. 1968. Lexicon der poëzie. Amsterdam: Ditmar. 179p.

BURSSENS, G. 1933. Paul van Ostaijen, zoals hij was en is. Antwerpen: Avontuur. 93p.

BURSSENS, G. 1961. Paul van Ostaijen: de dichter. Brussels: Manteau. 40p.

- CALDERWOOD, J.L. & TOLWER, H.E. 1968. Perspectives on poetry. New York: Oxford University Press. 411p.
- ARLSON, E.W., ed. 1967. Introduction to Poe: a thematic reader. Illinois: Scott & Foresman. 601p.
- CHENEY, S.W. 1972. Expressionism in art. New York: Liveridge. 415p.
- CHIPP, H.B., ed. 1975. Theories of Modern Art: A source book by artists and critics. Berkeley: University of California Press. 664p.
- CLOETE, T.T. 1982. Hoe om 'n gedig te ontleed. 1e uitgawe. Pretoria: Academia. 58p. (Reuseblokboek, 16)
- COLLER, G. 1972. Art and the creative consciousness. New Jersey: Prentice-Hall. 212p.
- CONSOLO, D.P., ed. 1971. Out of the cradle endlessly rocking. Columbus: C.E. Merrill. 150p.
- COOMBES, H. 1953. Literature and criticism. Harmondsworth: Penguin. 160p.
- CORSTIUS, J.B. The International Context of Dutch Literary Modernism 1915 - 30. (In Bulhof, F., ed. Symposium on Modernism in the low countries 1915 - 1930: Nijhoff, Van Ostaijen, De Stijl, Modernism in the Netherlands and Belgium in the first quarter of the twentieth century. Six essays read at the symposium held in Austin, Texas on October 15 - 17, 1953. Den Haag: Nijhoff. p.8-22).
- COWLEY, M., ed. 1960. Walt Whitman's Leaves of Grass: The first (1855) edition. London: Secker & Warburg. 145p.
- DE BOCK, E. 1953. Paul van Ostaijen. (In De Vlaamse Letterkunde. Antwerpen: De Sikkel-Daamen. p.201-210).
- DEMEDTS, A. 1945. De Vlaamse poëzie sinds 1918: Deel I. Diest: Pro Arte. 2 bde.
- DE ROOVER, A. 1958. Paul van Ostaijen. s.1. Desclee de Brouwer. 60p.
- DE VREE, P. & JESPERS, H.F. 1967. Paul van Ostaijen. Antwerpen: Uitgeverij de Galge. 251p.
- DIJKSTRA, B. 1969. The hieroglyphics of a new speech. Princeton: Princeton University Press. 218p.
- DINAUX, C.J.E. 1958 - 61. Benaderingen en Ontmoetingen. (In Gegist bestek: Deel 2. 'S Gravenhage: Stols. p.116-124).
- DOSTOEVSKY, F.M. 1955. The idiot. Suffolk: The Chaucer Press. 659p.
- DONKERSLOOT, N.A. 1954. Het expressionisme. Den Haag: Servire. 144p.

- EINSTEIN, A. 1954. Ideas and opinions. New York: Souvenir Press. 377p.
- ELIOT, T.S. 1965. On poetry and poets. London: Faber & Faber. 262p.
- ELIOT, T.S. 1978. To criticize the critic, and other writings. Faber & Faber. 189p.
- ENGELMAN, J. 1931. Paul van Ostaijen. (In Parnassus en Empyreum. Maastricht: Leither-Nypels. p.103-125).
- FLINT, R.W. 1969. Marinetti: selected writings. New York: Farrar, Straus & Giroux. 363p.
- FOKKEMA, D.W. 1976. Comparative poetics. Amsterdam: Rodolphi. 312p.
- FONTIER, J. 1981. Expressionisme en fauvisme. Nijmegen-Beveren: Orion. 254p.
- FOPPE, H. 1974. Vogelvrij: Over Paul van Ostaijen. Amsterdam: Meulenhof. 84p.
- FOWLER, J.F. & H.W. 1965. The pocket Oxford dictionary of current English. 4th edition. Oxford: Clarendon Press. 980p.
- FREUD, S. 1976. The interpretation of dreams. Harmondsworth: Penguin. 871p.
- FURNESS, R.S. 1973. Expressionism. London: Methuen. 105p.
- FRENZEL, H.A. & FRENZEL, E. 1953b. Daten deutscher Dichtung Band II: Chronologischer Abriss der Deutschen Literaturgeschichte: Vom Biedermaier bis zur Gegenwart. Keulen: Kiepenheimer & Witsch. 2 bde.
- GEIGER, D.J. 1967. The dramatic impulse in modern poetics. Baton Rouge: Louisiana State University Press. 165p.
- GEZELLE, G. 1905a. Kleengedichtjes I. Driemaal XXXIII: mitsgaders, rijmreken, nageldeuntjes, spakerlingen en dergelik gestrooi van Guido Gezelle. Amsterdam: L.J. Veen. 2 dle.
- GEZELLE, G. 1905b. Kleengedichtjes II: andere rijmreken, nageldeuntjes, spakerlingen en slapende botten van Guido Gezelle. Amsterdam: L.J. Veen. 2 dle.
- GILLIAMS, M. 1952. Vita Brevis: Verzamelde werken. Antwerpen: De Vries - Brouwers. 254p.
- GOLDBERG, M.A. The poetics of romanticism. Yellow Springs: Antioch Press. 181p.
- GOLDEN, A., ed. 1974. Walt Whitman: a collection of criticism. New York: McGraw-Hill. 152p.
- GRUNFELD, F.V. 1979. Prophets without honour: a background to Freud, Kafka, Einstein and their world. London: Hutchinson. 347p.

HADERMANN, P. 1976. Paul van Ostaijen and Der Sturm. (In Bulhof, F., ed. Symposium on Modernism in the Low Countries 1915 - 1930: Nijhoff, Van Ostaijen, De Stijl, Modernism in the Netherlands and Belgium in the first quarter of the twentieth century. 6 essays read at the symposium held at Austin, Texas, October 15 - 17, 1973. Den Haag: Nijhoff. p.37-57).

HADERMANN, P. 1965. De kringen naar binnen: de dichterlijke wereld van Paul van Ostaijen. Antwerpen: Ontwikkeling. 230p.

HADERMANN, P. 1970. Het vuur in de verte: Paul van Ostaijens kunstopvattingen in het licht van die Europese avant-garde. Antwerpen: Ontwikkeling. 348p.

HAMMACHER, A.M. & R. 1982. Van Gogh: A documentary biography. London: Thames and Hudson. 240p.

HARTMANN, C.O. 1980. Free verse: an essay on prosody. Princeton: Princeton University Press. 199p.

HAUSER, A. 1977. The social history of art: naturalism, impressionism, the film age. London: Routledge & Paul. 267p.

HUYGE, R. 1968. Van Gogh. Milan: Uffici Press. 180p.

KANDINSKY, W. 1981. Sounds: translated and with an introduction by Elizabeth R. Napier. London: Yale University Press. 136p.

KANDINSKY, W. 1977. Concerning the spiritual in art: translated and with an introduction by M.T.H. Sadler. New York: Dover Publications. 57p.

KANDINSKY, W. 1962. Het abstracte in de kunst. Utrecht: Spectrum. 155p.

KANDINSKY, W. 1947. Concerning the spiritual in art. New York: Wittenborn. 155p.

KAZEMIER, G. 1954. Paul van Ostaijen en Hendrik Marsman. (In Het Expressionisme. Den Haag: Servire. p.56-86).

LANGUI, E. 1970. Het expressionisme in België. Brussels: Laconta. 237p.

LANKHEIT, K., ed. 1974. The Blaue Reiter Almanac. London: Thames & Hudson. 180p.

LEWIS, R.B.W. 1962. The presence of Walt Whitman. New York: Columbia University Press. 216p.

MC CORMICK, E.A. 1970. Die sprachliche Eigenart von Walt Whitman's Leaves of Grass: ein deutscher Übertragung. Ein Beitrag zur Übersetzungskunst. Paul Haupt: Bern. 118p.

MARJA, A. 1946. Tien jaar na Van Ostaijens dood. (In Schuchter en iets luider. Bussum: Kroonder. p.22-27).

MARSMAN, H. 1947. Paul van Ostaijen. (In Verzameld werk III: Critisch Proza. Amsterdam: Querido. p.137-141).

MEEUWESSE, A.C.M. 1961. Muziek en Taal: Over poëzie en poëtieke van Marthinus Nijhoff en Paul van Ostaijen. Amsterdam: Meulenhof. 24p.

MERTENS, P.H. 1968. Paul van Ostaijen: Promotor van de schil=derkunst. Artisjok, I, (2): 47-56.

MILLER, J.E. 1972. Walt Whitman. New York: Twayne. 188p.

MURPHY, F., ed. 1969. Walt Whitman: a critical anthology. Middlesex: Penguin. 482p.

NEWTON, R.P. 1971. Form in the Menschheitsdämmerung: a study of prosodic elements and style in German expressionist poetry. The Hague: Mouton. 270p.

ODENDAL, F.F., red. 1979. Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal. Johannesburg: Perskor. 1378p.

OSBORNE, H., ed. 1975. The Oxford companion to art. Oxford: Oxford University Press. 1277p.

PEARCE, R.H., ed. 1962. Whitman: A collection of critical essays. New Jersey: Prentice-Hall. 183p.

PERKINS, G. 1974. Contemporary theory of expresionism. Frankfurt: Herbert & Lange. 182p.

PETRIE, B. 1974. Van Gogh: paintings and drawings. London: Phaidon Press. 96p.

PINTHUS, K. 1953. Menschheitsdämmerung. Berlin: Rowolt. 382p.

READ, H. 1969. The philosophy of modern art. London: Faber and Faber. 278p.

READ, H. 1968. Wordsworth. Northampton: John Dickens. 194p.

REGAN, R. 1967. Poe: A collection of critical essays. New Jersey: Prentice-Hall. 181p.

REWALD, J. 1978. Post impressionism: From Van Gogh tot Gauguin. 3rd edition. London: Secker and Warburg. 590p.

RISPENS, J.A. 1938. Paul van Ostaijen. (In Richtingen en Figuren in de Nederlandsche Letterkunde na 1880. Kampen: Kok. p.416-419).

RODENKO, P. 1956. Leren Dichten, leren Fietsen. (In Tussen de Regels. Den Haag: Daamen. p.93-97).

ROOKMAEKER, H.R. 1973. Modern art and the death of a culture. London: Intervarsity Press. 256p.

ROSKILL, M., ed. 1963. The letters of Vincent van Gogh. London: Fontana. 351p.

RUTTEN, M. 1957. Nederlandse dichtkunst van Kloos tot Claus. Hasselt: Heideland. 418p.

RUTTEN, M. 1957. Paul van Ostaijen of de beveiliging van het essentiële. (In Nederlandse Dichtkunst van Kloos tot Claus. Hasselt: Heideland. 418p.

RICHARD, L., ed. 1978. Phaidon Encyclopedia of expressionism: painting and the graphic arts, sculpture, architecture, literature, drama, the expressionist stage, cinema, music. Oxford: Phaidon. 288p.

SELZ, P. 1957. German expressionist painting. London: Cambridge University Press. 379p.

SHEPPARD, R. 1976. German Expressionism. (In Bradbury, M. & McFarlane, J., ed. Modernism: 1890-1930. Harmondsworth: Penguin. p.274-291).

SHIPLEY, J.T., ed. 1972. Dictionary of world literature: criticism, forms, technique. Towota: Littlefield & Adams. 452p.

SOKEL, W.H. 1959. The writer in extremis: Expressionism in twentieth century German literature. Stanford: Stanford University Press. 232p.

SÖTEMANN, A.L. 1977. Een 'impure' pure dichter. De Nieuwe Taalgids. 70(1): 248-264, Jan.

SÖTEMANN, A.L. 1965. Gerrit Kouwenaar en de poëzie. De Nieuwe Taalgids. 68(1): 345-360, Jan.

SPENCER, H. 1969. Readings in Art History: Volume II: From Renaissance to the present. New York: Scribner. 2 vol(s).

SWILLENS, P.T.A. 1967. Encyclopedie van de schilderkunst en aanverwante kunsten. Utrecht: Het Spectrum. 175p.

TILLYARD, E.M.W. 1948. Poetry, direct and oblique. London: Chatto & Windus. 115p.

UYTTERSprot, H. 1965. Whats in a name? Schmoll en Scheerbart. De Vlaamse Gids. 19: 557-567.

UYTTERSprot, H. 1962. Melopee. Nieuw Vlaamse tijdschrift. 16(3): 328-338.

UYTTERSprot, H. 1959. Paul van Ostaijen en zijn proza. Antwerpen - Rotterdam: Ontwikkeling - Donker. 68p.

VAN ACKER, K. 1944. Paul van Ostaijen. (In Vlaamsche Tempamenten. Antwerpen: Standaard - Boekhandel. p.70-79).

VAN DE VOORDE, U. 1931. In memoriam Paul van Ostaijen. (In Critiek en beschouwing, tweede bundel. Antwerpen: De Sikkel - Mees. p.273-279).

VAN ELSLANDER, A. 1976. Flemish literature in the first decades of the twentieth century. (In Bulhof, F., ed. Symposium on Modernism in the low countries 1915 - 1930: Nijhoff, Van Ostaijen, De Stijl, Moderism in the Netherlands and Belgium in the first quarter of the twentieth century. Six essays read at the symposium held in Austin, Texas on October 15 - 17, 1973. Den Haag: Nijhoff. p.23-36).

VAN GOGH, V. 1952. Verzamelde brieven: Deel 1. Uitgegeven en toegelicht door J. van Gogh-Bonger. 3e uitg. Amsterdam: Wereldbibliotheek. 429p.

VAN GOGH, V. 1953a. Verzamelde brieven: Deel 2. Uitgegeven en toegelicht door J. van Gogh-Bonger. 3e uitg. Amsterdam: Wereldbibliotheek. 471p.

VAN GOGH, V. 1953b. Verzamelde brieven: Deel 3. Uitgegeven en toegelicht door J. van Gogh-Bonger. 3e uitg. Amsterdam: Wereldbibliotheek. 542p.

VAN GOGH, V. 1954. Verzamelde brieven: Deel 4. Verzorgd door V.W. van Gogh. 4e uitg. Amsterdam: Wereldbibliotheek. 386p.

VAN VLIERDEN, B.F. 1967. Guido Gezelle tegenover het dichterschap: Poëzieopvatting en poëziebeleving bij Guido Gezelle. Kapellen: Guido-Gezelle genootschap. 379p.

WALRAVENS, J. 1953. Opstandigheid, verrukkelijke arend. De Vlaamse Gids, 37(10): 614-629.

WARNER, F. 1968. Studies in the arts. Oxford: Basil Blackwell. 180p.

WARREN, A. & WELLEK, R. 1956. Theory of literature. New York: Harcourt-Brace. 278p.

WEISS, P. 1975. Kandinsky and the Jugendstil Arts and Crafts Movement. Burlington Magazine, 117: 270-279, Jun.

WELLING, D. 1965. The expressionists. Amsterdam: Meulenhoff. 32p.

WILLET, J. 1970. Expressionism. London World University Library. 256p.

WIMSATT, W.K. & BROOKS, C. 1970. Literary criticism: A short history. London: Compton Printing. 4 Vol(s).

7. DANKBETUIGINGS

My hartlike dank aan my studieleier, prof. J. van der Elst, vir sy leiding, begrip en geduld.

Dankie aan Veronica du Plessis wat baie tyd opgeoffer het om my te help.

Ek wil my ma, Di, ook bedank vir al die kere wat sy gedeeltes van my verhandeling in Johannesburg kom haal het en na Prof. J. van der Elst geneem het.

Dankie ook aan Prof. du Plessis vir die taalkundige versorging en Mev. Mara Reyneke wat op kort kennisgewing ingestem het om die finale tikwerk te doen.

Laastens dankie aan die Skepper vir die geleentheid om hierdie studie te kon onderneem.